

OSTAVA IZ KLADOVA I PROBLEM STEPSKIH UTICAJA U KASNOM NEOLITU DONJEG PODUNAVLJA

MILUTIN V. GARAŠANIN

U zbirci Narodnog muzeja u Beogradu nalazi se već više od dvadeset godina jedna zanimljiva grupa predmeta nadjena u Kladovu, koja se sastoji od 39 više ili manje oštećenih komada kremenih noževa i jedne bakarne sekire sa otvorom za držalje. Na osnovu podataka koji su o tim predmetima zabeleženi nesumnjivo je da se radi o jednom zatvorenom nalazu.¹ U tome smislu ukazuje i potpuno identični karakter objekata koji ulaze u razne sukcesivno kupljene grupe predmeta koji sačinjavaju ovaj nalaz, kao i identičnost u materijalu — kamenu, od koga su noževi izradjeni.² Pri tome je, s obzirom na veliki broj istih objekata verovatnije da se radi o ostavi nego o grobu.³

Prelazim odmah na opis pojedinih objekata.

I. Kremenii noževi.

Kremenii noževi iz Kladova pokazuju izvesne zajedničke osobine u pogledu svog oblika, tehnike izrade i dimenzija, koje ih povezuju u jednu zajedničku grupu. Manje razlike i otpustanja u oblicima samo su posledica grube tehnike izrade i ne mogu po-

¹ Predmeti su najpre bili uvedeni u stari inventar Narodnog muzeja pod br. 3453 i 3504 zajedno sa drugim objektima koji nemaju veze sa ovim nalazom. Kasnije su prebačeni u novi inventar sa sumarnim opisom pojedinih objekata pod br. 2650—2673; 2795—2799. Iz toga se vidi da su objekti kupljeni u 4 navrata od istog prodavca, Petra Cundića. Pri tome je samo za prvu nabavku, koja je pored noževa obuhvatala i bakarnu sekiru zabeleženo da predstavlja jednu ostavu. U izveštajima u Godišnjaku SKA XXXIX (1930), 197 i XL (1931), 234—5, samo se pominju predmeti kupljeni iz Kladova bez bližih podataka. Po usmenom saopštenju M. Grbića predmeti su svi prodani kao inventar jedne ostave. Kao zatvoren nalaz prvu put su uvedeni u literaturu u delu M. Garašanin—D. Garašanin, Arheološka nalazišta u Srbiji (1951), 38.

² Prilikom nove postavke praistoriske zbirke Narodnog muzeja od strane D. Garašanin, mogla se za dobar deo noževa konstatovati i pripadnost jednom jedinom nukleusu.

³ Up. medjutim grob iz Casimcea, D. Popescu, Dacia VII—VIII (1937 do 1940), 85 i d., gde su se u grobu u većem broju nalazili identični objekti.

služiti kao osnov za izdvajanje tipološki odredjenih varijanata, pošto predstavljaju slučajnost. Odlike noževa su sledeće:

1. Karakteristički izduženi oblik, pri kome noževi mogu biti veće ili manje širine, sa trapezastim presekom, pri čemu se najčešće bočne ivice gornje površine bliže vrhu spajaju, te je na tome delu presek noža trouglast. Samo u jednom slučaju (Inv. br. 26665), fragmentovani nož bio je celom dužinom trouglog preseka. Kod svih primeraka kod kojih se mogao ustanoviti položaj vrha noža, ležao je ovaj nešto ekcentrično, tako da su noževi donekle iskrivljeni, čime u nekoliko potsećaju na krive noževe ili srpove poznate iz alpskih krajeva i Rumunije, o kojima će još biti govora u daljem izlaganju. Takođe je karakteristična je podužna izviženost predmeta.

2. U tehničkom pogledu, noževi su grubo otesani, sa nepravilno krivudavim ivicama, bez traga naknadnog retuša. Karakteristična je mala trouglasta baza i nejednako izraženi bulbus.

3. Svi se noževi odlikuju velikim dimenzijama koje kod najbolje, gotovo sasvim očuvanih primeraka, idu od 14,2 do 20 cm.

Ovde spadaju sledeći primerci bolje očuvanih noževa čiji se oblik može sa sigurnošću fiksirati:

Inv. 2659, duž. 17,5; šir. 4,3 cm.

Inv. 2661, duž. 14,2; šir. 3,2 cm.

Inv. 2663, duž. 17,4; šir. 4,4 cm.

Inv. 2667, duž. 16; šir. 3,8 cm.

Inv. 2785, duž. 16,5; šir. 3,5 cm.

Inv. 2786, duž. 16,5; šir. 3,8 cm.

Inv. 2789, duž. 19; šir. 3,7 cm.

Inv. 2791, duž. 20; šir. 4,8 cm.

Inv. 2793, duž. 15,5; šir. 4,5 cm.

Inv. 2795, duž. 17,8; šir. 4,2 cm.

Inv. 2796, duž. 18,6; šir. 6 cm. (Sl. 1 b.)

Srazmerno velikom širinom na celoj dužini odlikuju se primerci:

Inv. 2657, duž. 14,5; šir. 5,6 cm.

Inv. 2788, duž. 16,7; šir. 4,8 cm.

Vrlo nepravilnu formu ima primerak:

Inv. 2673, duž. 15,5; šir. 5 cm.

U većoj meri fragmentovani, tako da im se ne može u potpunosti fiksirati oblik, bili bi sledeći primerci:

Inv. 2650, duž. 16,5; šir. 3,2 cm (gornji deo odbijen).

Inv. 2655, duž. 17,5; šir. 3,6 cm.

Inv. 2668, duž. 13,5; šir. 4,2 cm (baza odbijena).

Inv. 2660, duž. 12,5; šir. 3,8 cm (gorni deo odbijen).

Inv. 2662, duž. 16,2; šir. 4,3 cm (gornji deo odbijen).

Inv. 2665, duž. 14,6; šir. 3,8 cm (gornji deo odbijen, presek tro-uglast).

Inv. 2668, duž. 13,5; šir. 4,2 cm (baza odbijena).

Inv. 2669, duž. 14; šir. 3,5 cm (gornji deo odbijen).

Inv. 2670, duž. 13; šir. 3,4 cm (gornji deo odbijen).

Inv. 2671, duž. 13,5; šir. 4,3 cm (gornji deo odbijen).

Inv. 2672, duž. 15,5; šir. 4 cm.

Inv. 2790, duž. 16; šir. 3,7 cm (odbijena oba kraja).

Inv. 2792, duž. 12,6; šir. 3,4 cm (gornji deo odbijen).

Inv. 2798, duž. 15,6; šir. 3,6 cm (gornji deo odbijen).

Inv. 2799, duž. 16; šir. 4 cm (baza odbijena).

Srazmerno većom širinom odlikuju se sledeći fragmenti čiji se oblik ne daje u potpunosti utvrditi:

Inv. 2658, duž. 14; šir. 4,4 cm.

Inv. 2666, duž. 15; šir. 4,8 cm (gornji deo odbijen).

Inv. 2787, duž. 14,7; šir. 4 cm (gornji deo odbijen).

Inv. 2794, duž. 14; šir. 4,7 cm.

Inv. 2797, duž. 16,2; šir. 4,7 cm (gornji deo odbijen).

Sledeći primerci predstavljaju samo neznatnije fragmente:

Inv. 2651, duž. 6,8; šir. 3,5 cm.

Inv. 2653, duž. 3,6; šir. 4,1 cm.

Inv. 2662, duž. 3,9; šir. 3,9 cm.

Inv. 2664, duž. 9,4; šir. 4,5 cm.

Jedan neinventarisani fragment, duž. 3,1; šir. 3 cm.

II. Bakarna sekira.

Inv. 2654 pripada tipu sa krstasto postavljenim oštricama, varijanti sa cevastim produženjem otvora za držalje, koju sam, u svojoj tipologiji ove vrste orudja obeležio kao II, 2 bl. Duž. 20,5; šir. 4,7 cm.⁴ (Sl. 1 c.)

Za utvrđivanje hronološkog položaja i porekla kladovskog nalaza od posebnog je značaja precizno utvrđivanje njegovih analogija, kako u pogledu oblika objekata, tako i u pogledu sličnog sadržaja zatvorenih nalaza.

Bakarna sekira pripada najrasprostranjenijoj varijanti ovog tipa orudja u Srbiji i Erdelju.⁵ Pri tome je od posebnog značaja da se sekire krstatskog tipa nalaze i u zatvorenim nalazima združene sa noževima kladovskog tipa, kako ćemo odmah u daljem izlaganju videti.

⁴ M. Garašanin, Muzeji 5 (1950), 87 i d., naročito 94 i d.

⁵ Ibid.; Popescu, Frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen (1944), 25 i d.; M. Roska, Közlemenyek az erdelyi nemzeti múzeum érem es régiségtaraböl II, 1 (1942), 69 i d. Predlog da se ovakve sekire nazovu erdeljskim tipom, koji je učinio Roska, smatram da prejudicira poreklo ovih oblika o kome definitivnu sliku mogu pružiti tek podaci o analizi samog metala, pogotovu s obzirom na obilje bakarnih ležišta u Srbiji i Erdelju. Up. M. Maczek, E. Preuschen, R. Pittioni, Archaeologia Austriaca 12 (1953), 70—71.

Kremeni noževi istog karaktera takodje su dobro poznati iz raznih nalaza kulturnih grupa susednih našoj teritoriji. Od osobitog su značaja u tome pogledu konstatacije na nekropolama bodrogkereszturske grupe Madjarske. U muškim grobovima ove grupe, po pravilu ispod glave skeleta, nalaze se ovde kameni noževi koji su dobrim delom oblikom i dimenzijama potpuno identični sa našima.⁶ Pri tome je osobito važno da se u takvim grobovima mogu nalaziti i bakarne sekire sa otvorom za držalje, kao u grobu 18 u Jaszladany.⁷ Ne manje zanimljivi bili bi i nalazi iz nekropole Decia Muresului (Maros Decse) na Morišu, čije je veza sa bodrogkereszturskom grupom već poznata iz arheološke literature.⁸ U grobovima ove nekropole nalaze se takodje noževi vrlo slični kladovskim, koji se od ovih poslednjih donekle razlikuju elegantnijim i nešto bolje obradjenim oblicima.⁹ Pri tome je veoma značajna činjenica da je u jednom grobu ove nekropole nadjena bakarna sekira tipa II, 2 bl, kakva je i ona iz kladovskog nalaza.¹⁰ Verovatno će istom periodu pripadati i jedan fragmentovani nož iz Tordosa, koji se od kladovskih razlikuje po delimičnom retušu na jednoj ivici, a svojim karakterom potpuno istupa iz inventara kremenih orudja u Tordosu.¹¹ Roska je svakako spravom datirao ovaj nož u »bakarno doba«. Pri tome treba navesti da je i u Tordosu nadjena sekira

⁶ J. Hillebrand, Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztatvanhaza, *Archaeologia Hungarica* IV (1929), 18 i d. i odgovarajuće slike; 30; 37, Abb. 14, 10, 12; F. Tompa 24—25 Bericht der Römisch-germanischen Kommission (1934/5), 52 i d.; P. Patay, *Archaeologiai Ertesítő*, V—VI (1944—1945), 11 i d.; J. Petroczy, *Folia Archaeologica* V (1946), 42 i d. i odgovarajuće slike; J. Banner, *Dolgozatok IX—X* (1933—1934), 78. Up. i Isti, *Das Tisza—Maros—Körös Gebiet bis zur Entwicklung der Bronzezeit* (1942), 69 i d. Ovde treba pomenuti i primerke iz nekropole u Lengyel-u, M. Wosinsky, *Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel* (po autoru od opsidijana), koji se osobito dimenzijama približuju kladovskim noževima. Njihovo pozudano datiranje nemoguće je s toga što su nadjeni na jednom ognjištu isključivo sa kamenim predmetima. U svakom slučaju, neopravdano je vezivanje ove nekropole za one bodrogkereszturske grupe, koje predlaže Tompa, loc. cit., jer keramika iz nekropole u Lengyel-u sasvim odgovara lengyelskoj grupi. Up. J. Dombay, *Prehistoric Settlement and Cemetery at Zengövarkony*, *Archaeologia Hungarica* XXIII (1939).

⁷ Patay, loc. cit.; M. Garašanin, *Arheološki vestnik* II, 1 (1951), 5 i d.; Isti, *Muzeji*, loc. cit.

⁸ St. Kovacs, *Anuarul Institutii de Studii clasice* 3 (1928—1932), 89 i d. (sa odgovarajućim slikama); Roska, *Archaeologiai Ertesítő* XLII (1928) 48 i d.; J. Nestor, 22 Bericht der Römisch-germanischen Kommission (1935), 73 i d. Preterano je gledište madjarskih arheologa da ova nekropola pretstavlja samo lokalnu varijantu bodrogkereszturske grupe, up. Patay, *Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn*, *Dissertationes Pannonicae* II, 13 (1938), 9, o čemu će biti govora u daljem izlaganju.

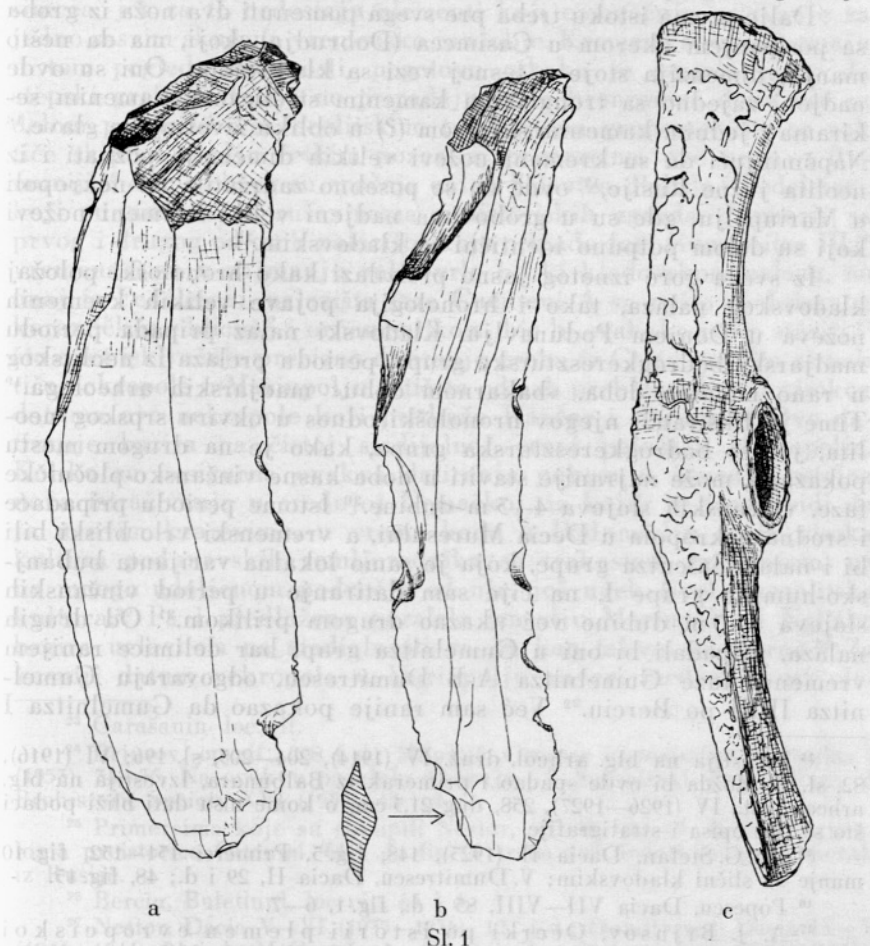
⁹ Na pr. naročito, Kovacs, op. cit., 91—92, fig. 4, 3; 96—97, fig. 15, 2; Nestor, op. cit. 74, fig. 14, 1.

¹⁰ Roska, op. cit. 50, Abb. 14, 1; Nestor, op. cit. 74—75.

¹¹ Roska, *Die Sammlung Zsofia v. Torma in der numismatisch-archäologischen Abteilung des Siebenbürgischen Nationalmuseums* (1941), 98—99, T. XXVII, 5.

tipa II, 2 bl, što možda govori u prilog pretpostavci da je i na ovom nalazištu postojao jedan mlađji sloj koji Roska nije našao prilikom svojih iskopavanja.¹²

I u drugim kulturnim grupama, manje ili više bliskim našoj teritoriji mogu se naći analogije kladovskim noževima. Moguće je

da one postoje u Salcutza grupi Oltenije i da ovde spada jedan nož sa Ostrovul Simian i ostava od 15 kremenih predmeta sa Ostrovul Corbului (Korbovsko Ostrovo), koju pominje D. Berciu.¹³ Od veće su važnosti nalazi u bugarsko-rumunskoj Gumelnitza grupi. Primerici

¹² Ibid., 36, T. CXLV, 1—2.

¹³ Arheologia preistorica Olteniei (1939), 64—65, fig. 70. Nažalost se iz slabe reprodukcije i nedovoljnog opisa (bez dimenzija!), ne može stvoriti potpuno siguran sud.

iz Deneva i Kodža Dermena, mogu se prema reprodukcijama i preciznom opisu R. Popova pouzdano paralelisati sa kladovskim.¹⁴ Zbog stratigrafskih podataka značajniji su međjutim ovde noževi iz Cascioarele i posebno Gumelnitza, koji pripadaju fazama A i B Gumelnitza grupe.¹⁵

Dalje prema istoku treba pre svega pomenuti dva noža iz groba sa posipanjem okerom u Casimcea (Dobrudja), koji, ma da nešto manjih dimenzija stoje u tesnoj vezi sa kladovskim. Oni su ovde nadjeni zajedno sa trouglastim kamenim strelicama, kamenim sekirama i jednim kamenim skiptrom (?) u obliku životinjske glave.¹⁶ Napominjući da su kremeniti noževi velikih dimenzija poznati i iz neolita južne Rusije,¹⁷ ovde će se posebno zadržati i na nekropoli u Mariupolju, gde su u grobovima nadjeni veliki kremeniti noževi koji su delom potpuno identični sa kladovskim.¹⁸

Iz svega gore iznetog jasno proizilazi kako hronološki položaj kladovskog nalaza, tako i hronologija pojave velikih kremenitih noževa u Donjem Podunavlju. Kladovski nalaz pripada periodu madjarske bodrogkereszturske grupe, periodu prelaza iz neolitskog u rano metalno doba, »bakarnom dobu« madjarskih arheologa.¹⁹ Time je fiksiran i njegov hronološki odnos u okviru srpskog neolita, jer se bodrogkereszturska grupa, kako je na drugom mestu pokazano, može najranije staviti u doba kasne vinčansko-pločničke faze, vinčanskih slojeva 4—3 m dubine.²⁰ Istome periodu pripadaće i srodna nekropola u Decia Muresului, a vremenski vrlo bliski bili bi i nalazi Salcutza grupe, koja je samo lokalna varijanta bubanj-sko-humske grupe I, na čije sam datiranje u period vinčanskih slojeva 4—3 m dubine već ukazao drugom prilikom.²¹ Od drugih nalaza, pripadali bi oni u Gumelnitza grupi bar delimice ranijem vremenu: faze Gumelnitza A-B Dumitrescu, odgovaraju Gumelnitza II-III po Berciu.²² Već sam ranije pokazao da Gumelnitza I

¹⁴ Izvestija na blg. arheol. druž. IV (1914), 204—205, sl. 196; VI (1916), 82, sl. 65. Možda bi ovde spadao i primerak iz Balbunara, Izvestija na blg. arheol. Inst., IV (1926—1927), 258, dug 21,5 cm, o kome nisu dati bliži podaci što se tiče opisa i stratigrafije.

¹⁵ Up. G. Stefan, Dacia II (1925), 148, fig. 5. Primerci 151—152, fig. 10 manje su slični kladovskim; V. Dumitrescu, Dacia II, 29 i d.; 48, fig. 15.

¹⁶ Popescu, Dacia VII—VIII, 85 i d., fig. 1, 6—7.

¹⁷ A. J. Brjusov, Očerki po istorii plemen evropeiskoi časti SSSR v neolitskuju epohu (1932), 200—201.

¹⁸ M. Makarenko, Marijupilskii Mogilnik (1933), 34—35 i odgovarajuće slike.

¹⁹ U novije vreme ovaj pojam ponovo prelazi u upotrebu i u literaturi van Madjarske, up. V. Milošević, Ein Goldfund der Kupferzeit aus Ungarn, Germania 51, 1—2 (1953), 7 i d.

²⁰ M. Garašanin, Arheološki vestnik, loc. cit.; Isti, Muzeji 5, 102.

²¹ Isti, Arheološki vestnik, loc. cit.; Starinar, N. S. II (1951), 18—19.

²² Berciu, Buletinul muzeului judetului Vlasca II (1937), 50; up. M. Garašanin, Hronologija vinčanske grupe (1951), 121 i d.; Milošević, Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas (1949), 60 i d.

odgovara vinčansko-tordoškoj fazi, dok se u Gumelnitza III nalazi nesumnjiv import vinčansko-pločničke.²³ S toga bi Gumelnitza II morala obuhvatiti period prelaza izmedju ovih dveju faza i početke vinčansko-pločničke, te bi i noževi u toj fazi bili stariji od kladovskih. Nemoguće je precizno opredeliti hronologiju groba iz Casimcea, jer za to nedostaju elementi koji omogućuju vezivanje za jedno sasvim skućeno vremensko razdoblje. Kremene strelice nemaju u tom pogledu vrednosti, pogotovu otkako je postalo jasno da stepski grobovi Rusije ne pripadaju samo bronzanom dobu već su delom paralelni i sa neolitskom tripoljskom grupom.²⁴ Što se pak tiče skiptra, medju retkim poznatim primercima ove vrste u Rumuniji,²⁵ od posebnog su značaja oni iz Salcutza, Palade i Fedeleseni, koji su nadjeni u ruševinama praistoriskih zgrada. Primerci sa prvog i drugog od ovih nalazišta, koje pripada fazi Gumelnitza III,²⁶ vremenski su u najmanju ruku vrlo bliski kladovskom nalazu, no onaj iz Fedeleseni, nalazišta faze Cucuteni A sa nešto evoluisanim keramičkim oblicima i ornamentikom, bio bi svakako nešto stariji,²⁷ što opet isključuje precizno datiranje groba iz Casimcea. Što se pak tiče nekropole u Mariupolju, ističem odmah problematičnost visokog datuma ove nekropole koji predlažu Hančar i Brjusov.²⁸ Ovo datiranje bazira na čistoj stadijalnoj oceni položaja Mariupolja. Koliko su nesigurna ovakva datiranja pokazuju izmedju ostalog nova istraživanja u srednjoj Nemačkoj, iz kojih se jasno vidi da je u ovim krajevima, u vreme kada u Podunavlju cveta visoka kultura podunavskih zemljoradnika sa trakastom grnčarijom, na ne mnogo udaljenom području od nje, još uvek živela mezolitska kultura.²⁹ Pa i predložena paralela izmedju Mariupolja i Nalčika bazira uglavnom na stadialnosti, te je, kao takva, nesigurna.³⁰ Za kasniji datum nekropole u Mariupolju govori medjutim niz ele-

²³ Garašanin, loc. cit.

²⁴ Brjusov, op. cit., 228 i d.; Milojević, Grosser historischer Weltatlas I (1953), 34—35. Na ovakvu paralelu ukazuje i T. Sulimirski, *Proceedings of Prehistoric Society* XVI (1950), 42 i d.

²⁵ Primercima koje su sakupili Nestor, op. cit., 44—45; Berciu, *Arheologia preistorica Olteniei*, 61 i d., fig. 74 treba još dodati jedan primerak iz Rusije.

²⁶ Berciu, *Buletinul*, loc. cit., 63 i d.

²⁷ Nestor, *Dacia* V—VI (1935—1936), 121 i d.; Dumitrescu, *Dacia* IX—X (1941—1944), 91 i d.; M. Garašanin, *Glasnik Zemaljskog muzeja* VIII (1953), 64—65; Milojević, *Chronologie* (hronološka tabela na kraju knjige).

²⁸ Brjusov, op. cit., 204; F. Hančar, *Urgeschichte Kaukasiens* (1937), 290 i d.; 366 i d.

²⁹ G. Mildtenberger, *Studien zum mitteldeutschen Neolithikum* (1953); Milojević, op. cit., 99.

³⁰ U tom slučaju Mariupolj bi bio stariji od Maikopa koji se, s obzirom na svoju srodnost sa grobovima iz Alaca Hüyük i blagom iz Troje II može pouzdano postaviti u drugu polovinu III milenija. Up. Milojević, op. cit., 28—29; K. Bittel, *Grundzüge der Vor- und Frühgeschichte Kleinasien* (1945), 18 i d.

menata koji je povezuju sa nekropolom u Decia Muresului i bodrogkereszturskom grupom. Ti elementi, koji se ogledaju u pogrebnim običajima, elementima materijalne kulture i načinu njihove upotrebe bi bili sledeći:

1. Skeletno sahranjivanje na ledjima u Mariupolju i Decia Muresului, pri čemu su u Mariupolju mrtvi sahranjivani opruženi a u Decia Muresului sa skupljenim nogama;³¹

2. Kultni značaj crvene boje na oba lokaliteta, koji se u Mariupolju ogleda u zatrpavanju raka crvenom zemljom koja je za ovu svrhu specijalno dovučena sa strane, a u Decia Muresului u upotrebi okera.³²

3. Izbegavanje keramike kao grobnog inventara na obe nekropole, koje je u Mariupolju potpuno, dok se u Decia Muresului keramika ipak upotrebljava u skučenom obimu.³³

4. Razlika u postavljanju muških i ženskih grobova u Mariupolju i bodrogkereszturskoj grupi, pri čemu se u mariupoljskoj nekropoli grobovi razlikuju orijentacijom, a u bodrogkereszturskoj grupi položajem skeleta.³⁴

5. Potpuna identičnost jednog dela inventara u Mariupolju, Decia Muresului i bodrogkereszturskoj grupi. Pored kremenog orudja i jednog dela perli koje se u grobovima nalaze, ovde treba posebno pomenuti kamene topuze koji se u potpuno identičnom, vrlo specifičnom krstastom obliku sa kalotno proširenim krajevima krakova, nalaze u Mariupolju i Decia Muresului.³⁵

6. Treba pomenuti da je i raspored predmeta u grobovima delom identičan. Iako u Mariupolju ne postoje pravila u pogledu položaja kremenih noževa, ipak njihovo postavljanje izmedju nogu ili kod desne ruke ima analogija u nekropolama Decia Muresului i bodrogkereszturske grupe. Isti je slučaj i sa rasporedjivanjem perli oko kukova.³⁶

³¹ Makarenko, op. cit., 13 i d.; 15 i d.; Nestor, 22 Bericht, 73 i d.

³² Makarenko, op. cit., 14–15; Nestor, ibid.

³³ Makarenko, op. cit., 12; Nestor, ibid.

³⁴ Makarenko, op. cit., 15–16; Hillebrand, op. cit., 27.

³⁵ Makarenko, op. cit., 29 i d. i odgovarajuće slike; Roska, *Archaeologiai értesítő*, loc. cit., fig. 14, 9; Kovacs, op. cit., 95–96, fig. 11, 3. Ukoliko bi sličan topuz iz Veremje koji pominje T. Passek zbilja poticao sa tripoljskog naselja na ovom lokalitetu, moglo bi govoriti i to u prilog srazmerno kasnom datiranju Mariupolja, pošto naselje u Veremje pripada fazi B2 tripoljske grupe. Up. Passek, *Tripilska kultura* (1941), 20; Ista, *Periodizacija tripilskih poselenija* (1949), 54 i d. i odgovarajuće slike. Da su topuzi ovoga tipa verovatno mogli evoluisati i dalje i ostati kasnije u upotrebi pokazuje primerak iz Borodina (dobra reprodukcija kod O. A. Krivcove-Grakove, *Bessarabskii klad* [1949], T. XII, 3). Za sličnost perli i noževa sa onim u Madjarskoj up. Makarenko, op. cit., 22.

³⁶ Makarenko, op. cit., 57 (grob VI, nož izmedju nogu); 65 (grob XVII, kod desne ruke). Za položaj noževa u ruci u Decia Muresului, up. Nestor, op. cit., 73 i d. Sličan slučaj može postojati i u bodrogkereszturskoj

Dopuštajući mogućnost izvesnog vremenskog prioriteta Mariupolja nad nekropolama dalje na zapadu, ističem ipak, u vezi sa gornjim izlaganjem da mi ne izgleda verovatna velika hronološka razlika i da bih bio sklon pretpostaviti kontakt između ovih nekropola. Naravno da bi se ovo gledište dalo definitivno potvrditi tek novim nalazima koji bi popunili prazninu koja na geografskoj karti postoji između Mariupolja i Decia Muresului.

Kako se iz svega rečenog vidi, kremenim noževima kladovskog tipa pojavljuju se u donjem Podunavlju već u kasnom neolitu, doživljujući prelaz u metalno doba u ovim krajevima (Kladovo). I u južnoj Rusiji gde je upotreba velikih noževa dobro poznata van okvira tripoljske grupe, mogu se izgleda pojave u Mariupolju datirati u kasniji neolit.

Pre nego što predjem na važno pitanje porekla i mehanizma širenja ovog zanimljivog oblika kremenog orudja, dotakao bih kratko još dva problema: pitanje krivih noževa ili srpova i problem izrade noževa sličnih kremenim tipovima, u metalu.

Krivi noževi ili srpovi već su pomenuti u ranijem izlaganju. Treba istaći da je njihova sličnost sa noževima kladovskog tipa samo najopštija, daleka, i da postoje ovde i krupne tipološke razlike: pomenuti oblici su širi, jače izvijenog vrha, pravilnije forme, često retuširani i odlikuju se neobično širokom bazom.³⁷ Teritorijalno nalaze se oni prvenstveno u alpskim krajevima, Rumuniji i delom u Poljskoj. Vremenski, najraniji primerici hronološki bi bili bliski kladovskoj ostavi, dok mlađji pripadaju izrazito kasnijem periodu. Tako alpske grupe kao Mondsee i Altheim, koje poznaju ovu vrstu noževa, stoje u tesnoj vezi sa vučedolskom grupom koja je možda delom imala hronološkog dodira sa bodrogkereszturskom, kako bi indicirao vučedolski sud iz jednog groba u Čoki,³⁸ no je dobrim delom mlađja od nje, pošto je bodrogkereszturska grupa uglavnom istovremena sa badenskom čiji slojevi u Vučedolu statigrafski pret-

grupi, napr. Csalogovits, op. cit., 107, 112, Abb. 10 (Kiskörös); Petroczy, op. cit., 42 i d. (grob 2 u Tiszadob). U grobu 12 u Decia Muresului, nož se nalazio kod karlice (»basin«), Kovacs, op. cit., 95—96. Za položaj perli up. napr. Makarenko, op. cit., 56 i d. i Hillebrand, op. cit., 16 i d. (opisi grobova).

³⁷ Napr. R. Pittioni, Österreichs Urzeit im Bilde (1938), 2, T. 14, 1—15 (Mondsee); P. Reinecke, Bayerischer Vorgeschichtsfreund IV (1924), 13 i d., naročito 15, T. V, dole — levo (Altheim); J. Kostrzewski u Reallexicon d. Vorgeschichte (s. v. Polen — oblast Buga); Isti, Prehistoria ziem polskich (1939), 156 i d.; H. Schroller, Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens (1933), 65—66, 53, 8 (Glina III — Schneckenberg i Wietenberg grupa); A. Prox, Die Schneckenbergkultur (1941), 42—43; T. XXIX, 1—6, 8; R. et Ec. Vulpe, Dacia II (1925), 320 i d., fig. 101, 19—20 (Poiana-Monteoru grupa).

³⁸ N. Vulić-M. Grbić, Corpus vasorum antiquorum, Yougoslavie fasc. 3 (1937), 7, Pl. 13, 11.

hode vučedolskim.³⁹ Od rumunskih grupa koje primenjuju ovakve krive noževe ili srpove, najstarija, Glina III, mlađja je od kladovske ostave, pošto stratigrafski sleduje na Cotzofeni grupu koja se s pravom dovodi u vezu sa kostolačkom grupom našeg Podunavlja, stratigrafski fiksiranom u mlađem delu sloja sa badenskim materijalom u Vučedolu.⁴⁰ Cotzofeni grupa pak stratigrafski sleduje Salcutza grupi i vrlo je bliska bubanjsko-humskoj grupi II, što sve ukazuje na nešto mlađji period no što je doba kladovske ostave.⁴¹ Ostale grupe u Rumuniji, Wietenberg i Monteoru, pripadaju još kasnijem vremenu, jer počinju fazom Reinecke A, a produžuju i u mnogo kasnije doba.⁴² Ukoliko bi bila pouzdana stratigrafija naselja u Poiani, postojali bi ovde krivi kameni noževi čak i srazmerno kasno u srednjem bronzanom dobu.⁴³

U pogledu izrade metalnih noževa sličnih formi, vredno je pomena da se u metalu pojavljuju kako noževi kladovskog tipa, tako i krivi noževi ili srpovi.⁴⁴ Činjenica da se ovakvi noževi pojavljuju u kamenu ranije nego u metalu, kao i njihova tipična izrada vezana za rad u kamenu, ukazuju svakako da je oblik iz kamena kasnije prenet u metal a da nije u pitanju obrnut slučaj.⁴⁵

Pitanje porekla kladovskog tipa noževa takodje ne pričinjava naročitih teškoća. Odmah ističem da smatram da se poreklo ovih noževa ima tražiti na istoku, u stepskim oblastima južne Rusije. U tome smislu ukazuju sledeće činjenice:

1. Noževi sličnog karaktera primarno su nepoznati kulturnim grupama balkansko-anadolskog kompleksa mlađeg neolita na Balkanu i u donjem Podunavlju.⁴⁶ Tek tokom njenog razvoja pojavljuju se u Gumelnitza grupi veliki noževi, kao primarno strani elemenat, dok u vinčansku grupu, koliko je njen materijal sa raznih nalazišta poznat, oni nikada nisu ni prodrli.

³⁹ M. Garašanin, *Arheološki Vestnik*, loc. cit.; *Muzeji*, loc. cit.; R. R. Schmidt, *Burg Vučedol* (1945). Na povezanost pojedinih ovde pomenutih grupa u jedan kompleks s pravom ukazuje Reinecke, *Serta Hoffilleriana* (1940), 31 i d.

⁴⁰ Berciu, op. cit., 101; Miložić, *Chronologie*, 88 i d.; Isti, *Mitteilungen des Deutschen archäologischen Instituts III* (1950), 115—116.

⁴¹ Berciu, op. cit., 83; Miložić, *Prähistorische Zeitschrift*, XXXIV do XXXV (1949—1950), zweite Hälfte, 151 i d.; za izdvajanje bubanjsko-humske grupe II up. M. Garašanin, *Actes de la III session-1950* (1953), 102 i d.

⁴² Nestor, op. cit., 92 i d. (Wietenberg), 100 (Monteoru); Popescu, *Frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, 105—106.

⁴³ R. et Ec. Vulpe, op. cit., 268, primerak iz Poiana. sl. 101, 19, nadjen je u sloju zajedno sa tipičnom keramikom Monteoru tipa, a u sloju ispod ovoga nadjen je bodež mikenskog tipa. No stratigrafija Poiane ne izgleda potpuno sigurna.

⁴⁴ Hillebrand, op. cit., 90 i d.; Isti, *Wiener prähistorische Zeitschrift XIII* (1926), 26 i d. (noži kladovskog tipa); Nestor, *Dacia IX—X*, 165 i d.; 178 i d.

⁴⁵ Ovakvo gledište zastupa i Hillebrand, op. cit.

⁴⁶ Za balkansko-anadolski kompleks up. Garašanin, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, loc. cit., 65 i d.

2. Noževi kladovskog tipa nisu jedini oblik koji se na taj način pojavljuje u donjem Podunavlju. Isti je slučaj sa trouglastim kamenim strelicama, koje su primarno uopšte strane balkansko-anadolskom kompleksu, kao i u glavnom kulturnom razvoju prednje Azije.⁴⁷ Medjutim ovakve strelice predstavljaju jednu od najkarakterističnijih pojava u južnoj Rusiji još od neolitskog perioda.⁴⁸ U istu grupu elemenata svakako se može uvrstiti i niz grobnih nalaza, mahom iz tumula sa teritorije Rumunije, koje je sakupio Nestor, no koji, nažalost, još nisu dovoljno detaljno ispitani.⁴⁹

3. Geografski, postoji mogućnost povezivanja teritorije donjeg Podunavlja i oblasti rasprostranjenja stepskih grobova, pošto je širjenje ove do donjeg Podunavlja dobro poznato, a njeno dalje prodiranje u ovaj drugi kulturni kompleks pokazuju grob iz Casimcea i nalazi pomenuti u prethodnom pasusu.⁵⁰

Ni ustanovljavanje uzroka ove ekspanzije ne čini teškoće. Kako su naročito istakli Brjusov i Childe velika ekspanzija neolitskih kulturnih grupa stoji u vezi sa intenzivnijim razvojem zemljoradnje i stočarstva, potrebom za novom obradivom zemljom i ispašom, i jačim umnožavanjem stanovništva. U toku ovoga procesa mogle su se pojedine kulturne grupe daleko proširiti stvarajući široke komplekse, pri čemu je, tokom daljeg razvoja i u vezi sa afirmiranjem jače ekonomske samostalnosti, došlo do formiranja niza srodnih, a ipak lokalno ograničenih kulturnih grupa.⁵¹ Ovakvim procesom prodrli su i uticaji iz južne Rusije u donje Podunavlje. Pri tome se proces morao odvijati u dva pravca: širenjem pojedinih grupa stepskih stanovnika južne Rusije u pravcu zapada, koje možemo pratiti u grobu iz Casimcea, gore pomenutim grobnim nalazima iz Rumunije, i, smatram, i u nekropoli Decia Muresului, koje se tako usko vezuje za Mariupolj; 2. preuzimanjem pojedinih kulturnih elemenata od strane kulturnih grupa susednih kompleksa, kakvo vidimo u pojavi noževa kladovskog tipa i strelica u Gumelnitza grupi, a verovatno i u bodrogkereszturskoj grupi, koja uprkos svome genetskom razvoju iz neolita svoga područja, sadrži i mnoge elemente koji je posredstvom nekropole u Decia Muresului vezuje za istok. Da se ovakvo preuzimanje uticaja javlja u području bližem južnoj Rusiji ranije no dalje ka zapadu potpuno je razumljivo. U okviru toga procesa ekspanzije delova stepskih stanovnika,

⁴⁷ U ovoj oblasti uopšte upotreba pračke ima prioritet nad strelom, up. V. G. Childe, 40. Jahrbuch der schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte (1949—1950), 156 i d.; Isti, The significance of the Sling for Greek Prehistory — reprinted from Studies presented to D. M. Robinson (1951), 1 i d.

⁴⁸ Brjusov, op. cit., 200 i d.

⁴⁹ Nestor, 22 Bericht der römisch-germanischen Kommission, 65 i d.

⁵⁰ Up. Weltatlas, 3 (Karte: jüngere Jungsteinzeit i Kupferzeit); M. Garašanin, 33, Bericht der römisch-germanischen Kommission (1945—1950), 127, Abb. 1 (karta).

⁵¹ Brjusov, op. cit., 188 i d.; Childe, Prehistoric Migrations in Europe (1950), 106—107.

prenošenja i preuzimanja kulturnih uticaja njihovog kulturnog kompleksa, treba tražiti i poreklo noževa kladovskog tipa i same ostave iz Kladova, nastale u periodu prelaza ka metalnom dobu.

Završavajući ovo razlaganje ukazao bih još samo na jednu činjenicu: veliki kremeniti noževi izgleda predstavljaju opštiju karakteristiku prelaza iz neolitskog u rano metalno doba u raznim krajevima Evrope, te se, u to doba, pojavljuju potpuno nezavisno i na drugim, znatno udaljenim područjima. Ne želeći da ulazim u detalje, navodim samo primer velikih kremenitih noževa iz Grand Pressigny u Francuskoj, koji baš u to doba doživljuju intenzivnu izradu, upotrebu i eksport ka Bretanji, Belgiji i zapadnoj Nemačkoj.⁵² Ovi nalazi pripadaju vremenu grupe Seine-Oise-Marne u Francuskoj, koja opet predstavlja jednu lokalnu varijantu horgenske grupe u Švajcarskoj.⁵³ Ovo omogućuje i bliže relativno hronološko fiksiranje u odnosu na nalaze donjeg Podunavlja, jer horgenska grupa sleduje michelsberškoj koja je opet, u svom ranijem razvoju delom vremenski paralelna sa Aichbühl-om (na pr. Goldberg),⁵⁴ jednom lokalnom varijantom balkansko-anadolskog kompleksa koja vremenski odgovara vinčansko-pločničkoj fazi.⁵⁵ Takodje na drugim mestima michelsberšku grupu zamenjuje Alt-heim o čijoj je hronologiji već bilo govora.⁵⁶ Period cvetanja noževa iz Grand Pressigny odgovara prema tome vremenu pojave krivih noževa ili srpova u Alpima, paralelan je delom sa vremenom noževa kladovskog tipa, a stadialno pripada istom stepenu, prelazu iz neolitskog u rano metalno doba. Bez daljeg detaljisanja samo skrećem pažnju na ovaj momenat koji će možda potstaći dalje ispitivanje uzroka ove zanimljive pojave.

Ostava iz Kladova, kao što se iz gornjeg vidi, pomogla je proširivanju naših vidika o neolitskim odnosima na Balkanu i u donjem Podunavlju. Njeno proučavanje pokazalo je da je u složenom procesu kulturnih uticaja u kojima se formiraju neolitske kulturne grupe i kompleksi, pored dominantnih elemenata sa jugoistoka u našim krajevima, pored preuzimanja izvesnih elemenata od kulturnih grupa vezanih za srednju Evropu, i istočni element stepa već tada počeo igrati svoju ulogu, koja je u kasnijem razvoju metalnog doba postajala postepeno sve istaknutija. Na daljim je istraživanjima da činjenice koje se danas delom još nepotpuno naziru bolje osvetle, objasne i u potpunosti protumače.

⁵² J. de C. Serra Rafols u *Reallexicon d. Vorgeschichte* IV, 497 (s. v. Grand Pressigny); P. Bosch-Gimpera, *ibid.*, IV (s. v. Frankreich); R. Giessler, *Badische Fundberichte* 17 (1941—1947), 138 i d.

⁵³ Childe, *Anthropologie* 54 (1950), 1 i d.; W. Buttler, *Handbuch der Urgeschichte Deutschlands* 2 (1958), 87.

⁵⁴ *Ibid.*, 94 i d.; W. Kimmig, 40. *Jahrbuch der schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte*, 137 i d., osobito 140 i d.; 150 i d.

⁵⁵ M. Garašanin, *Hronologija vinčanske grupe*, 120—121.

⁵⁶ Buttler, *loc. cit.*; Kimmig, *op. cit.*, 151; up. i Milojević, *Weltatlas*, T. C (sinhronistična tabela).

RÉSUMÉ

Le dépôt de Kladovo et le problème des influences des steppes au néolithique récent du Bas-Danube

Le Musée National de Beograd conserve dans sa collection préhistorique un dépôt composé de 39 lames en silex, plus ou moins fragmentaires, et d'une hache en cuivre à tranchant cruciforme, appartenant à notre variante II, 2 bl. Les lames sont de dimensions de 14,2 à 20 cm environ, caractérisées par la technique rude du silex, sans retouche, la courbure longitudinale et la coupe en forme de trapèze à la partie inférieure et, en un cas, en forme de triangle (fig. 1—5).

La hache en cuivre appartient à un type bien connu en Transylvanie (5), tandis que les lames se rattachent à celles du groupe de Bodrogkeresztur, de la nécropole de Decia Mureşului, ainsi qu'à un exemplaire à retouche partielle de Tordoş. Dans tous les cas cités les lames en question se retrouvent avec des haches à tranchants cruciformes (6—12). Des lames semblables paraissent également être connues du groupe de Salcutza en Olténie (Ostrovul Simian, Ostrovul Mare) (13), ainsi que des phases récentes (II—III) du groupe de Gumelnitza en Roumanie et Bulgarie (14—15). Notons aussi les deux exemplaires quelque peu plus petits de Casimcea (16), ainsi que ceux de la Russie Méridionale, surtout de Mariupolj (17—18).

Des faits énumérés il ressort donc que les lames en question appartiennent à l'époque du néolithique récent et à la transition à l'âge des métaux (âge du cuivre). C'est à cette dernière phase que doit être attribué le dépôt de Kladovo (19—27). Il semble également qu'il soit injustifié de vouloir attribuer aux découvertes de Mariupolj une date aussi reculée que le voudraient MM. Hančar et Brjusov, à la base d'observations sur la position stadiale de cette nécropole (28). Celle-ci se rattache au groupe de Bodrogkeresztur et à Decia Mureşului, par nombre de traits apparentés, caractérisés toutefois en partie par des différences de caractère local, tel l'inhumation sur le dos (Decia Mureşului), le rôle rituel de la couleur rouge (Decia Mureşului), la rareté ou le manque complet de céramique (Decia Mureşului), les différences du rite d'inhumation d'après les sexes (groupe de Bodrogkeresztur), l'identité complète de certains types d'objets (casse-tête de Decia Mureşului, lames, certaines perles), enfin la disposition semblable des objets dans les tombes (31—36).

Les lames du type en question doivent être distinguées de celles nommées Krummesser et Krummsichel, typiques des régions alpines et connues également en Roumanie à une époque quelque peu plus récente que celle des lames du type de Kladovo. Les deux types semblent toutefois avoir influencé également l'industrie des lames en cuivre.

Il paraît vraisemblable que l'origine des lames du type de Kladovo doive être cherchée dans le Sud de la Russie. Ceci semble devoir être prouvé par les considérations suivantes: les lames en question sont étrangères à l'origine au complexe balcano-anadolien du néolithique récent (Cf. Glasnik Zemaljskog muzeja 1953, 65 et suiv. — ainsi que le résumé français), n'y apparaissant qu'aux phases plus récentes. Elles apparaissent

dans les régions du Bas-Danube en même temps que d'autres éléments tirant leur origine des régions des steppes (pointes de flèche en silex, tombes à ocre etc.) (47—49). Il est également important que géographiquement les découvertes en question sur le Bas-Danube peuvent être rattachées au territoire des tombes des steppes (50). L'expansion de ces éléments est probablement dûe au développement plus intense de l'élevage et de l'agriculture, et aux migrations causées de ce fait. Il est à noter que presque à la même époque des lames de grande dimension apparaissent également en Europe Occidentale (p. ex. Grand Pressigny). Il appartient aux recherches futures de fixer les causes de cette dernière convergence.